

4 Bewonings- en ontginningsgeschiedenis

4.1 Paleolithicum

De Saalien-afzettingen van het oerstroombdal van de Vecht zijn in het laat-paleolithicum afgedekt met een zeer dik pakket afzettingen (par. 3.2.1). Dit betekent dat er in de gemeente nog geen archeologische resten uit het midden-paleolithicum (300.000-35.000 v. Chr.) zijn aangetroffen. Dit in tegenstelling tot andere delen van Overijssel en Drenthe, waar bijvoorbeeld in Mander (gemeente Tubbergen) een vuurstenen bijl en enkele afslagen zijn gevonden. Andere midden-paleolithische vondsten zijn aangetroffen in zandwinputten in Almelo en Zwolle en komen dus van grotere diepte.⁴² In het laat-paleolithicum (35.000-8800 v. Chr.) was er sprake van relatief korte elkaar opvolgende warme en koude periodes (par. 3.2.1). In de wat warmere periode tussen ongeveer 14.000 en 10.000 jaar geleden (Bølling-Allerød interstadiaal), werd het gebied van het huidige Nederland bewoond door rondtrekkende jagers-verzamelaars die werktuigen vervaardigden in de zogenaamde Tjonger-traditie. De sporen van deze bewoners werden tijdens de Late Dryas lokaal weer afgedekt door dekzandafzettingen, waardoor het moeilijk is ze op basis van de huidige opbouw van het landschap, die van later datum is, op te sporen.

Volgens Archis zijn (nog) geen vondsten uit het laat-paleolithicum aangetroffen binnen de gemeente,⁴³ maar in theorie is het wel goed mogelijk dat er ook toen al sprake was van jagers en verzamelaars die jachtkampementen stichtten en vuursteen bewerkten. Met name de overgangszones tussen beekdalen en de hogere delen van het landschap (dekzandkoppen, rivierduinen) langs deze beken waren in het laat-paleolithicum geschikte bewoningsplaatsen. In het bijzonder dient hier het dal van de Reest (Fig. 4.1) in het noordwesten van de gemeente genoemd te worden. Langs deze beek is aangetoond dat in ieder geval al vanaf het mesolithicum werd gewoond, voedsel verzameld of gejaagd (zie ook paragraaf 4.2).

Figuur 4.1 De Reest met iets hoger gelegen oevers, net ten noordwesten van IJhorst

⁴² Verlinde, 1993

⁴³ Waarneming 13740, de vondst van een stuk vuursteen ten zuidwesten van Meppel in het noordwesten van de gemeente Staphorst, wordt volgens Archis gedateerd in de periode paleolithicum – bronstijd. Er wordt echter bij vermeld dat een datering in de late bronstijd – ijzertijd aannemelijker is.

4.2 Mesolithicum

Rond 10.000 jaar geleden brak een warmere periode aan, die het einde van de ijstijd betekende (paragraaf 3.2.2). Door het zachter wordende klimaat en de dichter wordende begroeiing met bos verdwenen onder meer de rendieren. Daarvoor in de plaats verscheen het middelgroot en groot boswild zoals herten, reeën, wilde zwijnen en oerrunderen. Het huidige Nederland werd ook tijdens deze periode, het mesolithicum, bewoond door rondtrekkende jagers-verzamelaars. Vermoedelijk trokken zij echter rond over minder grote afstanden dan hun laat-paleolithische voorouders. Men leefde van de jacht en visvangst en het verzamelen van zaden en vruchten. De kampementen lagen vaak in gradiëntzones nabij open water, zodat vooral de beekdalen en dobbes (hfst. 2) een grotere trefkans op archeologische resten uit het mesolithicum hebben. Kenmerkend voor het mesolithicum (8.800-4.900 voor Christus) is het gebruik van zeer kleine vuurstenen artefacten, de zogenaamde microlieten.

In het noordwesten van de gemeente Staphorst zijn veel vondsten gedaan die stammen uit het mesolithicum (Fig. 4.2). Ze komen zonder uitzondering voor op hogere delen (dekzandruggen, rivierduinen) langs het dal van de Reest.⁴⁴ De vondsten bestaan onder andere uit een grote hoeveelheid vuurstenen werktuigen en daarnaast ook enkele werktuigen van gewei en bot. Een terrein in het noordwesten van de gemeente is aangeduid als een archeologisch monument met de status ‘terrein van hoge archeologische waarde’⁴⁵. Hier werden op rivierduinen archeologische resten uit het mesolithicum en latere perioden aangetroffen, zoals bij De Garste (Fig. 4.3). De meest zuidelijke vondst uit het mesolithicum is gedaan net ten oosten van Staphorst.⁴⁶

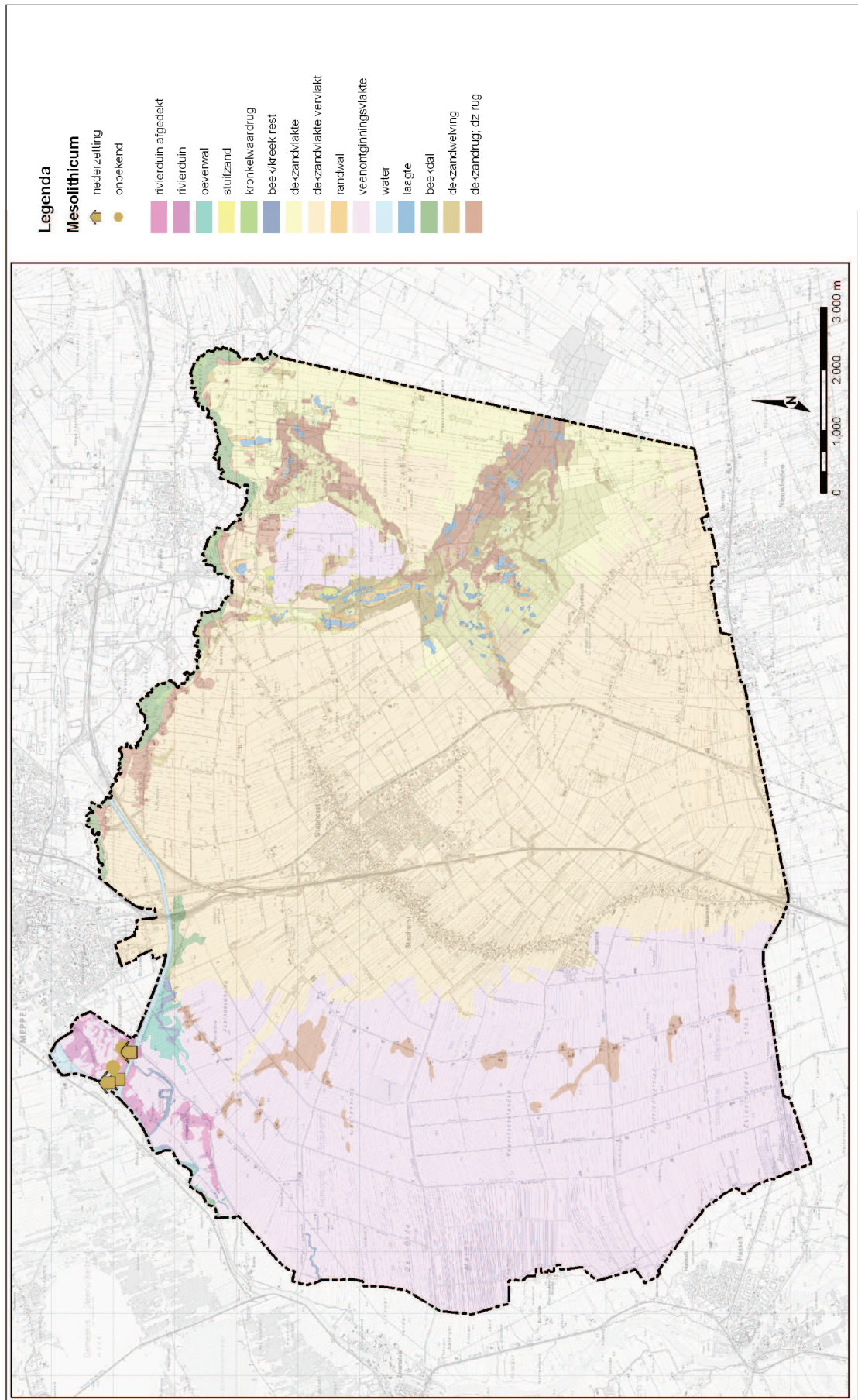

Figuur 4.3 *Omgeving van De Garste met rivierduinen. Vanwege de aanwezigheid van archeologische resten op de rivierduinen is het terrein aangeduid als een terrein van zeer hoge archeologische waarde.*

⁴⁴ Waarneming 17938, 32840, 12483, 17937, 3036 en 239451.

⁴⁵ AMK terrein 2759.

⁴⁶ Vondstmelding 405073.

Figuur 4.2 Vondstlocaties uit het mesolithicum.

4.3 Neolithicum

In het neolithicum (5.300-2.000 voor Christus) deden zich grotere veranderingen voor. Belangrijk voor deze periode was de omschakeling van jagen-verzamelen naar landbouw. Door deze ontwikkeling trok men niet langer rond, maar ontstonden permanent bewoonde nederzettingen. In het neolithicum werd daarnaast ook voor het eerst aardewerk vervaardigd. Deze zogenaamde 'neolithisering' startte voor het huidige Nederland op de lössgronden, waar deze cultuur wordt aangeduid als lineaire bandkeramiek (LBK), naar de verschijningsvorm van het aardewerk. Later verspreidde de landbouw zich naar de overige delen van ons land, waaronder de onderhavige regio.

Waarschijnlijk is de gemeente Staphorst gedurende het gehele neolithicum bewoond geweest, getuige de vele vondsten van vuurstenen werktuigen en daarnaast van gewei, overig natuursteen en fragmenten aardewerk (Fig. 4.4).⁴⁷ Omstreeks 3.500 tot 2.700 voor Christus (het midden-neolithicum) stond de regio onder invloed van de Trechterbekercultuur, waarvan de mensen in Drenthe de hunebedden hebben gebouwd. Binnen de gemeente Staphorst zijn hiervan resten teruggevonden in de vorm van vuurstenen werktuigen en het karakteristieke Trechterbeker-aardewerk.⁴⁸ Vondsten uit het laat-neolithicum bestaan uit een hamerbijl die toegeschreven wordt aan de Enkelgraf-cultuur, te dateren in de periode 2.850-2.400 voor Christus⁴⁹. Van de laat-neolithische Klokbekercultuur (2.200 tot 1.800 voor Christus) zijn diverse fragmenten aardewerk alsmede vuurstenen werktuigen en een kussensteen teruggevonden.⁵⁰

Zonder uitzondering zijn alle vondsten uit het neolithicum gedaan in het noordwesten van de gemeente, in het dal van de Reest. Op het al eerder genoemde terrein van archeologische waarde⁵¹ werd tijdens het neolithicum gewoond op de rivierduinen.

4.4 Bronstijd

De overgang van de steentijd naar de bronstijd (2.000 tot 800 voor Christus) vond geleidelijk plaats. Vuursteen bleef nog lange tijd een belangrijke grondstof naast brons. bronstijd nederzettingen lagen net zoals de nederzettingen uit het neolithicum veelal op de wat hogere terreindelen. Tijdens de bronstijd vernatte het landschap en begon in laag gelegen moerassige delen veen te groeien, wat deze zones minder aantrekkelijk maakte voor bewoning. Binnen de gemeente Staphorst zijn slechts weinig vondsten uit de bronstijd bekend (Fig. 4.5). Zeker uit de bronstijd stammen de vondst van een randfragment handgevormd aardewerk⁵² en een bronzen hielbijl uit de midden-bronstijd die toe te schrijven is aan de Elp-cultuur.⁵³ Zonder uitzondering zijn de vondsten uit de bronstijd wederom gedaan in het noordwesten van de gemeente, in het dal van de Reest. Op het al eerder genoemde terrein van archeologische waarde⁵⁴ werd getuige het randfragment bronstijd-aardewerk mogelijk al gewoond (op rivierduinen).

⁴⁷ Waarneming 17938, 12483, 4808, 3036, 239451, 12492 en 12493.

⁴⁸ Waarneming 239451.

⁴⁹ Waarneming 12492.

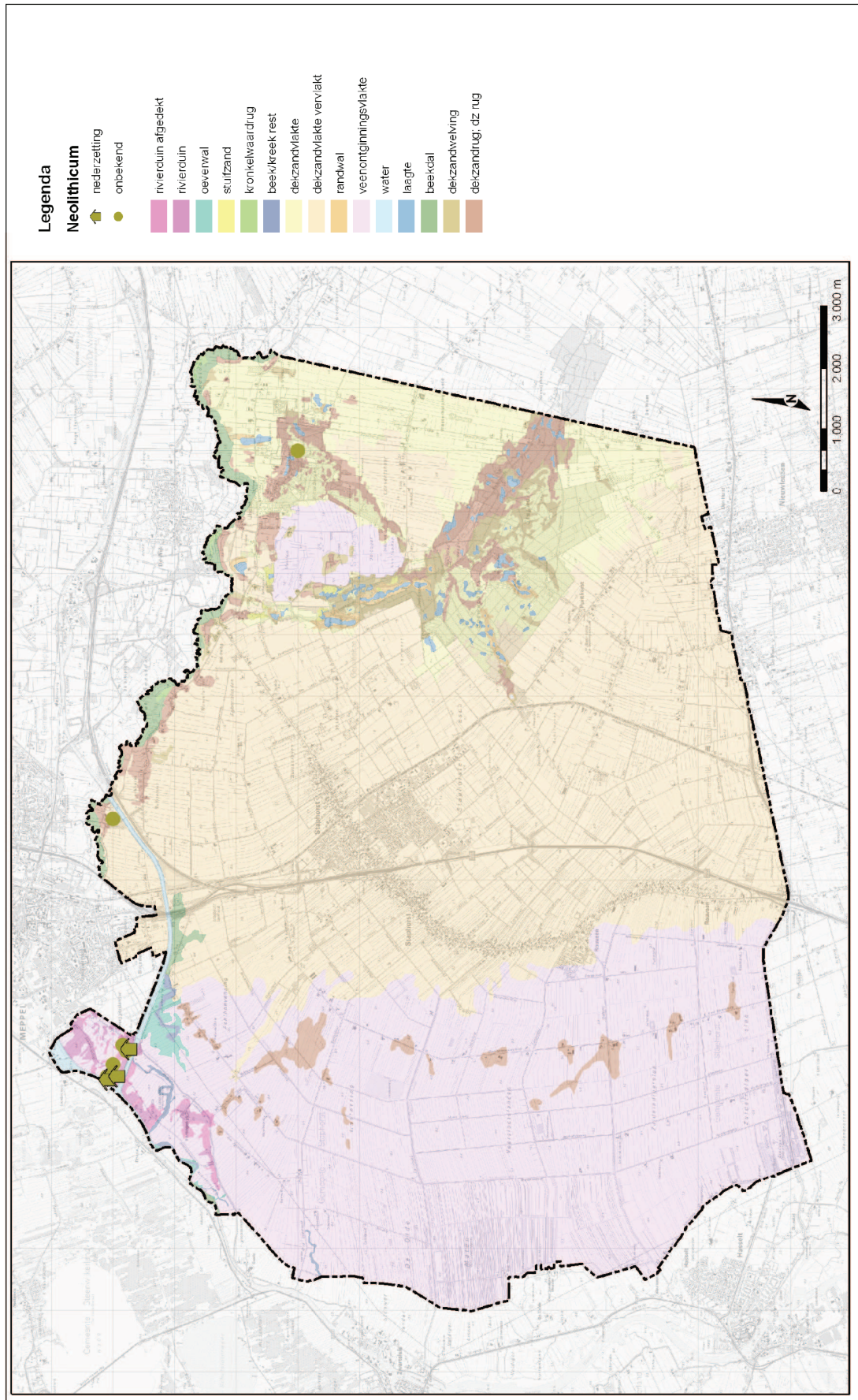
⁵⁰ Waarnemingen 4808, 3036 en 239451.

⁵¹ AMK-terrein 2759.

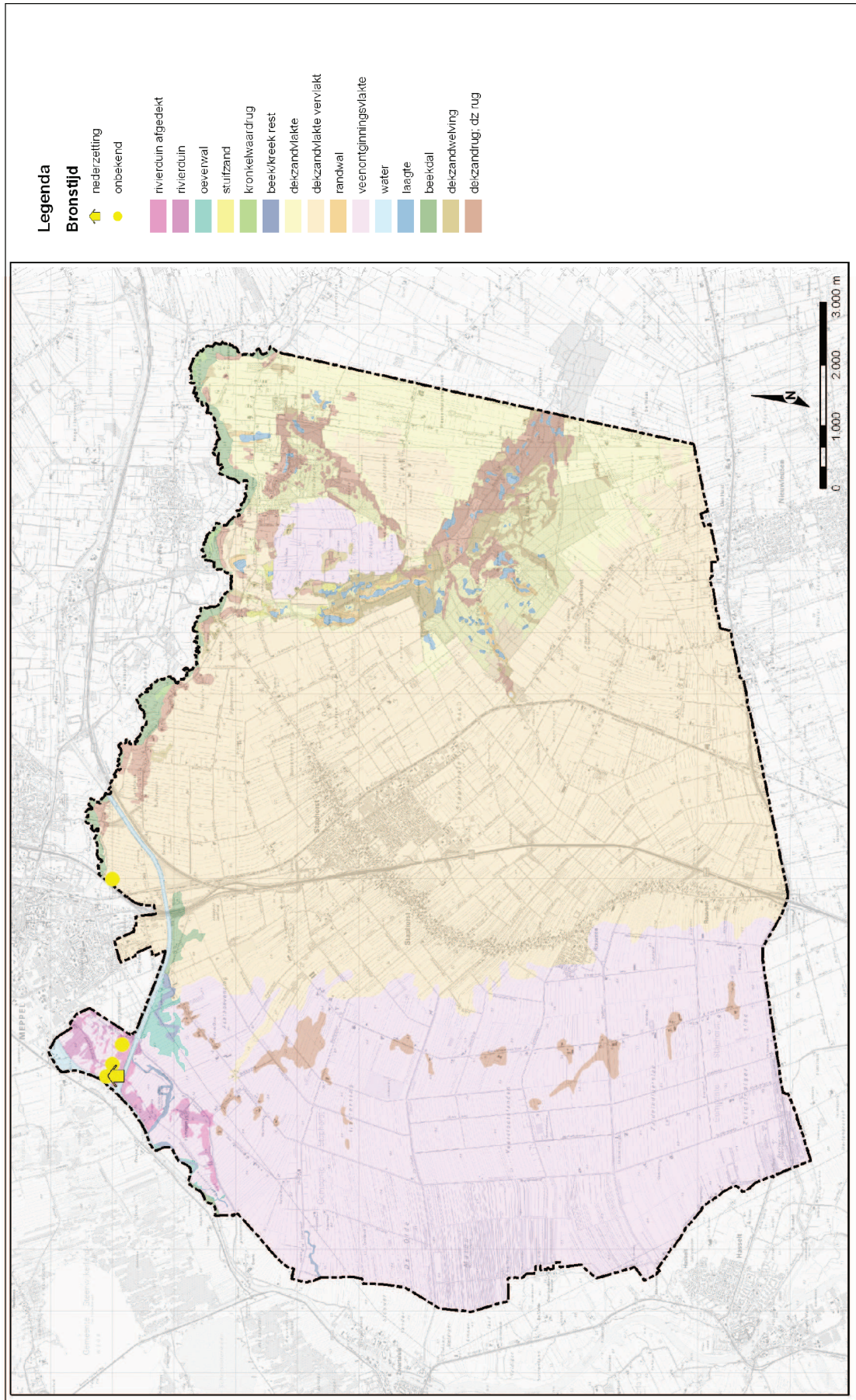
⁵² Waarneming 4808.

⁵³ Waarneming 12491.

⁵⁴ AMK-terrein 2759.

Figuur 4.4 Vondstlocaties uit het neolithicum.

Figuur 4.5 Vondstlocaties uit de bronstijd.

4.5 IJzertijd

De vernatting van het landschap ging door tot in de ijzertijd. In de rest van Nederland lijkt elk type landschap in de ijzertijd geschikt te zijn geweest voor bewoning of exploitatie, zelfs de laaggelegen natte gebieden. Archeologische resten uit de ijzertijd zijn voor de gemeente Staphorst schaars (Fig. 4.6); in Archis wordt slechts tweemaal de vondst van fragmenten van ijzertijd-aardewerk genoemd.^{55,56} Eén vondst in de Gemeente Staphorst is gedaan in het noordwesten van de gemeente, in het dal van de Reest. Daarnaast wordt de vondst van ijzertijd-aardewerk gemeld op een rivierduin onder het Zwartewatersklooster (dat overigens grotendeels net buiten de gemeentegrens ligt). Eventueel nog te ontdekken vindplaatsen uit de ijzertijd hebben dus een hoge zeldzaamheidswaarde en zullen van groot belang zijn om het kennishiaat van deze periode in de gemeente Staphorst op te vullen.

4.6 Romeinse tijd

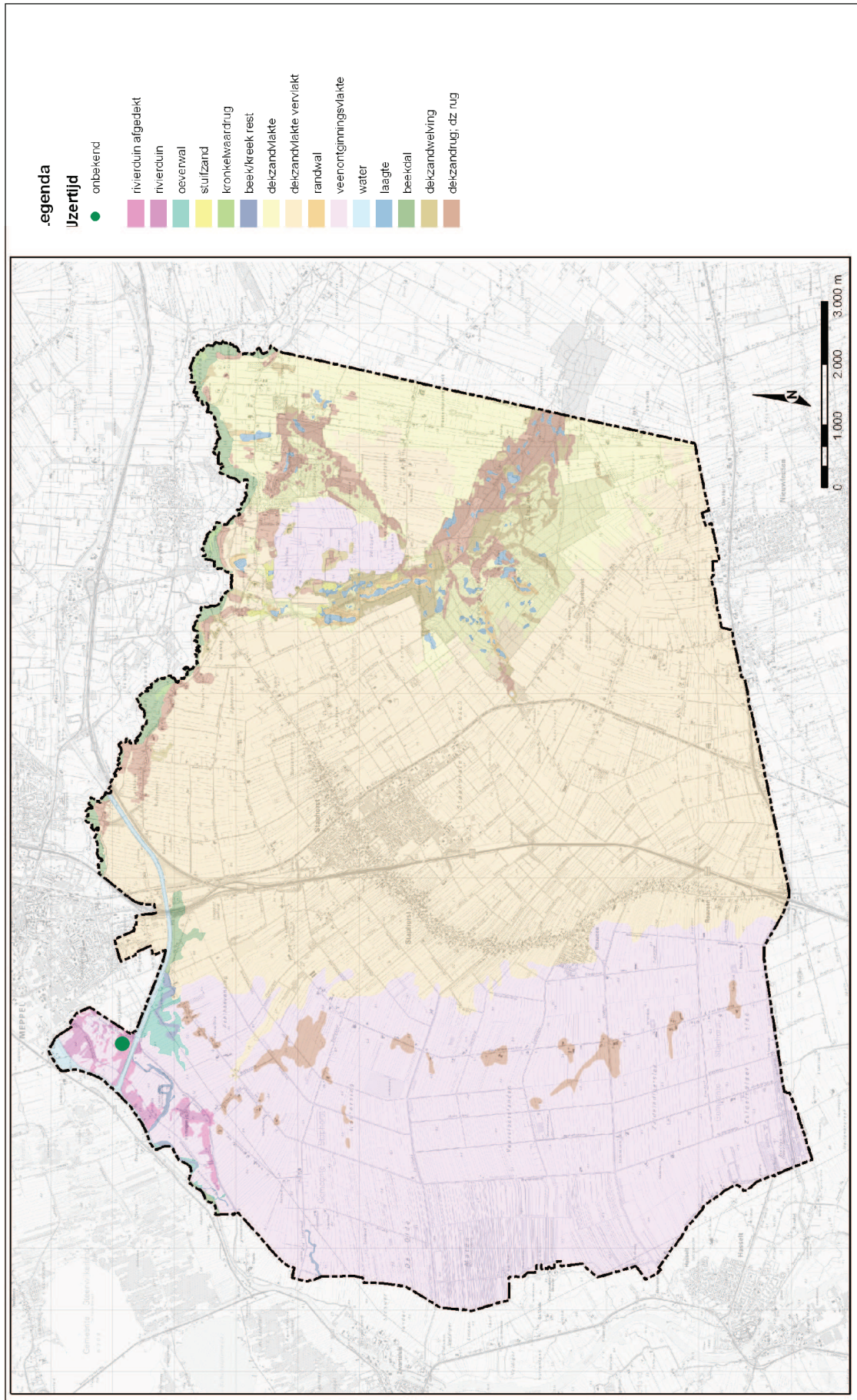
In de Romeinse tijd lag de regio rondom de huidige gemeente Staphorst ten noorden van de toenmalige Romeinse rijksgrens langs de Rijn (*limes*) en dus buiten de grenzen van het Romeinse rijk. Het gebied stond niet onder Romeins gezag, maar wel zal de invloed van de Romeinen merkbaar zijn geweest in de vorm van bijvoorbeeld geïmporteerde goederen. Binnen de gemeente Staphorst zijn volgens Archis tot nu toe nog geen resten uit de Romeinse tijd aangetroffen; mogelijk is dit te wijten aan het feit dat het gebied van de huidige gemeente destijds te nat voor bewoning was. Eventueel nog te ontdekken vindplaatsen uit de Romeinse tijd hebben dus een hoge zeldzaamheidswaarde en zullen van groot belang zijn om het kennishiaat van deze periode in de gemeente Staphorst op te vullen.

4.7 Vroege middeleeuwen

Vindplaatsen of vondsten uit de vroege middeleeuwen ontbreken volgens Archis voor de gemeente Staphorst. Mogelijk is dit eveneens te wijten aan het feit dat het gebied gewoonweg te nat voor bewoning was. Eventueel nog te ontdekken vindplaatsen uit de vroege middeleeuwen hebben dus een hoge zeldzaamheidswaarde en zullen van groot belang zijn om het kennishiaat van deze periode in de gemeente Staphorst op te vullen.

⁵⁵ AMK-terrein 2759, waarneming 13740 (handgevoemd aardewerk uit het neolithicum tot ijzertijd).

⁵⁶ AMK-terrein 1568. De toelichting op het AMK-terrein vermeldt de vondst van ijzertijd-aardewerk op een rivierduin onder het Zwartewatersklooster (dat overigens grotendeels buiten de gemeente ligt).

Figuur 4.6 De vondstlocatie uit de ijzertijd. Het Zwartewatersklooster ligt net ten westen van de gemeentegrens.

4.8 Historische ontwikkeling (late middeleeuwen – nieuwe tijd)

4.8.1 Inleiding

Vanaf de late middeleeuwen is een ommekeer zichtbaar. In de perioden voor de late middeleeuwen was de mens vooral afhankelijk van het omringende landschap. Vanaf de late middeleeuwen wordt steeds beter zichtbaar dat de mens de eigen leefomgeving zelf begint aan te passen. Nederzettingen worden niet meer langs beken en rivieren gesticht, maar juist ook op kruispunten van wegen. Daarnaast wordt het veengebied grootschalig ontgonnen, waarbij kaarsrechte ontginningswegen worden aangelegd en onder andere greppels en landbouwpercelen worden aangelegd. Vanaf deze periode zijn daarnaast steeds meer historische bronnen en kaarten beschikbaar. Om een archeologisch verwachtingsmodel voor de late middeleeuwen en nieuwe tijd op te stellen, is daarom in mindere mate gekeken worden naar de landschapsopbouw, maar ligt de nadruk op het raadplegen van diverse historische bronnen.

4.8.2 Nederzettingen

De ontginning van het veengebied is naar alle waarschijnlijkheid in de elfde en twaalfde eeuw begonnen. De inbraken van de zee vanuit het noorden in het Flevomeer dat daardoor tot Zuiderzee werd in 1170, zorgde ervoor dat de mensen hoger gingen wonen langs de oevers van de Zuiderzee en de Reest. De ontginning komt al vroeg vanuit de hoger gelegen delen van het landschap (de hoogten of horsten) op gang. De oudste vermelding van Rouveen dateert uit 1282. Het eerste Rouveen is vermoedelijk ontstaan ter hoogte van het Zwartewatersklooster, net ten westen van de gemeente. Dit klooster is gesticht in 1233, maar de eerste bebouwing van 'Rouveen' dateert volgens Vervloet & Bording rond het einde van de twaalfde eeuw (circa 1187).⁵⁷ Op basis van onderzoek naar andere veennederzettingen kan worden aangenomen dat de bewoning is gestart op kleine veenterpjes nabij de Wijk.⁵⁸ Ook in het noordoostelijke deel van de gemeente werd een nederzetting gesticht van waaruit men het gebied ging ontginnen. Het betreft IJhorst op de zuidoever van de Reest en waarvan de oudste vermelding dateert uit 1176.

Staphorst

De oudste nederzettingfase van Staphorst (fase 1) bevindt zich in het noordwesten van de huidige gemeente. Hier bevindt zich een huisterp met het toponiem 'Olde Staphorst'⁵⁹, dat in 1346 nog als 'Antiquo Staphorst' bewoond is⁶⁰. De eerste schriftelijke vermelding van deze locatie dateert van 1217⁶¹ en betreft een hof en vijf hoeven in het veen bij de Reest-Meppelerdiep.⁶² Het vondstmateriaal ten zuiden van dit terrein betreft inderdaad laatmiddeleeuws aardewerk, zoals kogelpotaardewerk, Pingsdorf aardewerk, proto-steengoed en echt steengoed.⁶³ Met de voortgaande ontginning van het veengebied werd het dorp driemaal in zuidoostelijke richting verplaatst, voor het eerst rond 1300. De boerderijen van Staphorst (fase 2) moeten dan gezocht worden in een bewoningslint nabij de kruising van de Kerkenland en de Riensweg-Rienkskanaal. Hier ligt een oud kerkhof dat nog steeds bestaat en nu een archeologisch monument is (AMK-terrein 1366). In 1417 zou hier een houten kerk zijn

⁵⁷ Vervloet & Bording, 1985: 22

⁵⁸ Vervloet & Bording, 1985

⁵⁹ AMK-terrein 2758.

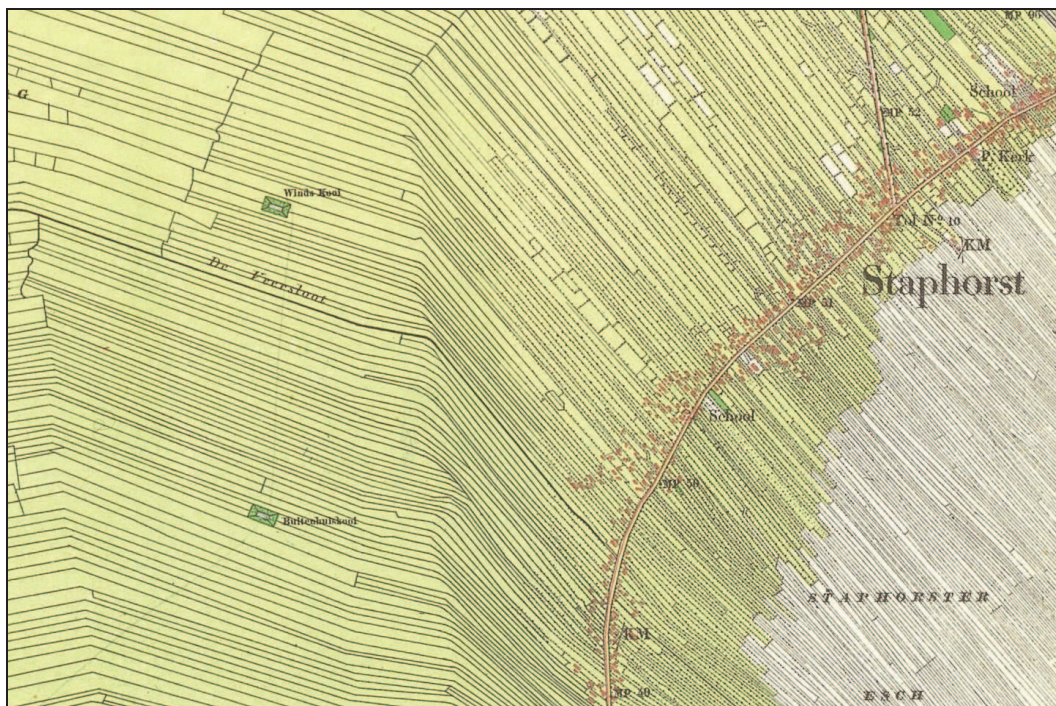
⁶⁰ Vervloet & Bording, 1985: 16; De Wolde, J. 1991.

⁶¹ 218 x Overijssel, p. 396. De Wolde, J. 1991.

⁶² Vervloet & Bording, 1985

⁶³ Archis-waarnemingen 12484 en 13740.

afgebrand, hoewel ter plaatse ook kloostermoppen gevonden zijn.⁶⁴ Vermoedelijk in het begin van de vijftiende eeuw wordt Staphorst voor de tweede maal in zuidoostelijke richting verplaatst en is sprake van een nieuw woonlint (fase 3) langs de Olde Dijk, die bij Rouveen overgaat in het Oldepad-Benedenpad. In 1436 wordt namelijk een nieuwe kerk gebouwd bij het nu nog bestaande oude kerkhof aan de Olde Kerkhofsweg (archeologisch monument, AMK-terrein 1365). De derde en laatste verplaatsing was voor 1611, waarbij het huidige Staphorst (fase 4) ontstond langs de bewoningsas Nieuwe Dijk (destijds 'Niendyck': fig. 4.9, thans Oude Rijksweg-Gemeenteweg).⁶⁵ Deze laatste as is in figuur 4.7 goed zichtbaar als een langgerekt boerderijenlint temidden van de voor natte gebieden typerende strokenverkaveling. De kerk die bij dit laatste bewoningslint hoort, volgde overigens pas veel later en dateert van 1752. In 1811 vormden Staphorst, Rouveen en IJhorst samen nog de gemeente Hasselterambt, waarvan de naam in 1818 werd veranderd in Staphorst. De bevolking leefde voornamelijk van landbouw en veeteelt. Dankzij een aantal 'aansluitingen' begon het dorp zich te ontwikkelen. Zo kwam in 1828 de afslag bij De Hoek gereed, rechtstreeks aansluitende op de Napoleontische rijksweg naar Meppel. Een economische impuls was die in 1867 toen de aanleg gereed kwam van een eigen station aan de spoorlijn Zwolle-Meppel. De afzet van melkproducten op de markt van Meppel was van veel betekenis. Later maakte de melkindustrie een eigen ontwikkeling door en verrezen er in de regio maar liefst dertien zuivelfabriekjes. Door de ruilverkaveling, sinds 1931 van kracht, werden aan de oostzijde van het dorp heidegronden in cultuur gebracht. Tevens ontstond over de 'Staphorster Es' een nieuwe verbindingsweg van het buurtschap Lichtmis naar De Hoek, die weer aansloot op de Napoleontische weg. In 1970 werd deze weg, die door het dorp liep, verbreed tot de autosnelweg A28. Na de Tweede Wereldoorlog verrezen in Staphorst een aantal woonwijken die tussen snelweg en het spoor gelegen zijn.

Figuur 4.7 *Het boerderijenlint van Staphorst op de Bonnekaart uit 1884. Het landschap toont nog de typerende strokenverkaveling met zeer smalle kavels van voor de ruilverkaveling (van 1935).*

⁶⁴ De Wolde, J. 1991.

⁶⁵ Stenvert e.a. p. 249.

Rouveen

De ontwikkeling van Rouveen is nauw verbonden met die van Staphorst. Ook dit dorp werd net als Staphorst driemaal verplaatst, waarbij de nederzetting 'vooruitliep' en de bijbehorende kerk meestal later volgde. De verplaatsing moet gezien worden als een geleidelijk proces van jaren. Exacte jaartallen wanneer een bepaalde kern gebouwd dan wel verlaten is, zijn er niet. Wel kan op basis van enkele jaartallen een indruk worden verkregen van het zwaartepunt van de bewoning op dat moment.

De bewoning in Rouveen en ontginning van het veen begon mogelijk al voor 1233 met 14 hoeven bij De Wijk, zoals valt op te maken uit een vermelding van het bezit dat toebehoorde aan het in 1233 gestichte Zwartewatersklooster.⁶⁶ De eerste kerk van Rouveen bevond zich bij het Zwartewatersklooster en werd tot zeker 1241 nog gebruikt door de veenontginners die ten oosten van het klooster werkten (en woonden?). Mogelijk werd daar al eerder ter kerke gegaan, namelijk vanaf het eind van de 12^e eeuw. De tweede kerk van Rouveen werd vanwege de voortgaande oostwaartse veenontginning gebouwd rond 1282 nabij de eendenkooi ('kloosterkooi') ter hoogte van de kruising van de huidige Turfsloot en de weg Scholenland (Monnikenslag Noord, zie ook Fig. 4.9: 'hier plagt de kercke te staan'). Op deze locatie werden tijdens bezandingswerkzaamheden ook kloostermoppen gevonden.⁶⁷ Logischerwijze volgt hier uit dat rond deze periode ook lintbebouwing in de directe omgeving van deze kerk heeft gestaan.⁶⁸ Rouveen werd vermoedelijk dus tussen 1241 en 1282 voor de eerste keer verplaatst naar een locatie langs een oude leidijk waar ook de kerk op stond, namelijk de Hoodijk-Huisdijk⁶⁹.

De exacte datering van de derde kerk en nederzetting aan het Benedenpad of Olde Padt is onbekend (vermoedelijk circa 1300-1400). Het kerkhof van deze derde kerk bestaat nog als archeologisch monument (AMK-nr. 1367) aan de Scholenland tussen de Klaas Kloosterweg en de Schipgravenweg, ten zuiden van de kruising met de Hulpensteinweg. Op een recente luchtfoto uit 2009 is in het zuidelijke verlengde van de Hulpensteinweg tevens een lineaire verkleuring zichtbaar, die zou kunnen duiden op de locatie van het bij de kerk behorende oude bewoningslint.

Aan de hand van het jaartal 1641, vermeld op de muursteen van de huidige (vierde) kerk, gaat men ervan uit dat in dat jaar de kerk werd gebouwd. Op een kaart van G. Sasse uit 1635 (zie ook fig. 4.9) staan inderdaad al vrij veel huizen aan de Nieuwe Dijk, zodat de derde-fase nederzetting dan al grotendeels verlaten zal zijn en het vierde-fase bewoningslint al gevormd is. Vervloet en Bording (1985) vermoeden dat dit samenhangt met oorlogshandelingen tussen 1584 en 1587, waarbij de verwoeste huizen van fase 3 verlaten werden en wederopbouw elders noodzaakten. Ook hier heeft de bouw van een nieuwe kerk het dorp dus gevolgd.

Rouveen schijnt dus iets later bevolkt geraakt te zijn dan Staphorst.⁷⁰ Over de betekenis van de naam Rouveen is een theorie voorhanden. Zo ligt het woord 'veen' voor de hand terwijl 'rou' de betekenis zou kunnen herbergen van het woeste (ruwe) gebied waar het in gelegen was. In 1443 wordt er door Rouveen een weg aangelegd. Deze weg zou later bekendheid krijgen onder meer omdat prins Maurits, nadat hij in 1594 Zutphen en Deventer had ingenomen, deze weg als doortocht gebruikte. In 1628

⁶⁶ Vervloet & Bording, 1985, p. 21-22

⁶⁷ De Wolde, 2010.

⁶⁸ Vervloet & Bording, 1985, p. 27-28

⁶⁹ De Wolde, 1991.

⁷⁰ Van der Aa. p. 731.

werd overwogen deze weg te verharderen waardoor het mogelijk werd om deze met paard en wagen te betreden.⁷¹

Omstreeks het midden van de negentiende eeuw bestaat Rouveen uit circa 270 huizen met tussen de 1400 en 1500 inwoners die van de landbouw en veeteelt leven.⁷² Ter plaatse van de diverse bewoningsassen van zowel Staphorst als Rouveen zijn diverse vondsten gedaan die de laatmiddeleeuwse nederzettingen representeren. Deze bestaan onder andere uit de eerder genoemde verlaten kerkterreinen met kerkhoven en diverse vondsten zoals gebruiks aardewerk.⁷³

Figuur 4.8 *Verhoging in het landschap met de resten van de derde kerk van Rouveen (1300-1400?)*

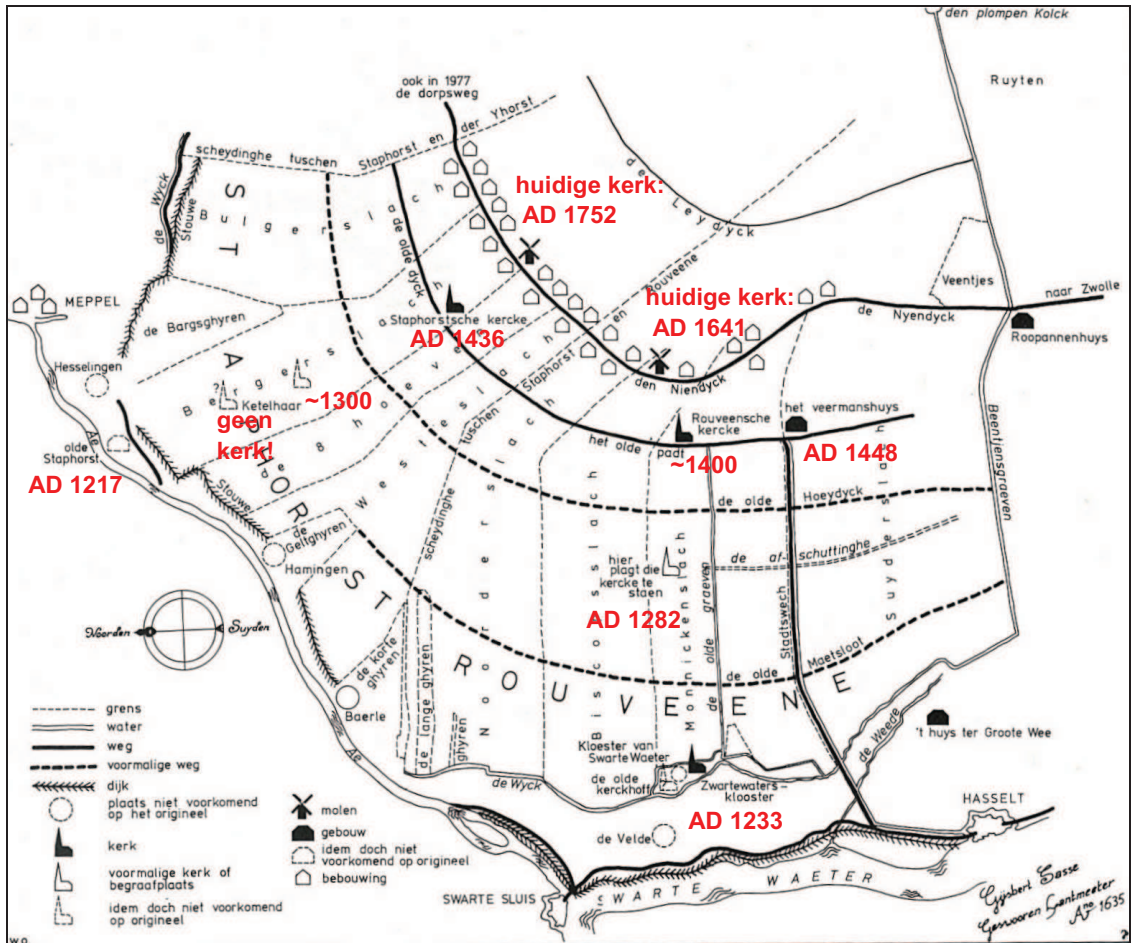
De ligging van de leidlijken en bewoningsassen van Rouveen en Staphorst

Kaartenmaker Gijsbert Sassen heeft in 1635 de ligging van voormalige bewoningsassen globaal ingetekend (Fig. 4.9). Naar de exacte ligging van de voormalige bewoningsassen zijn diverse onderzoeken gedaan. Zo hebben Vervloet & Bording (1985) en De Wolde (1991) een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd. De locatie van de voormalige kerken is bekend, maar de ligging van de bewoningsassen zelf is in de diverse onderzoeken een twistpunt. Voor onderhavig onderzoek is het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) grondig bestudeerd. Dit is een gedetailleerde hoogtekaart op basis van laseraltimetrie. Bij bestudering van het AHN zijn diverse lineaire structuren in het landschap ontdekt (Fig. 4.10). Enkele structuren komen overeen met de assen in het onderzoek door Vervloet & Bording (1985), maar andere op het AHN zichtbare structuren waren tot nu toe onbekend. Echter, op basis van uitsluitend het AHN is niet met 100% zekerheid vast te stellen of hier sprake is van ontginningsassen of bewoningsassen, of dat het de ligging betreft van bijvoorbeeld ondergrondse leidingen die nu als lineaire elementen zichtbaar zijn geworden op het AHN. Gezien de kromming en het onregelmatige karakter op het AHN zijn de lijnen nu geïnterpreteerd als net iets hoger gelegen oude bewoningsassen. Op deze locaties is toetsing aan de hand van archeologisch onderzoek in de toekomst zeer gewenst.

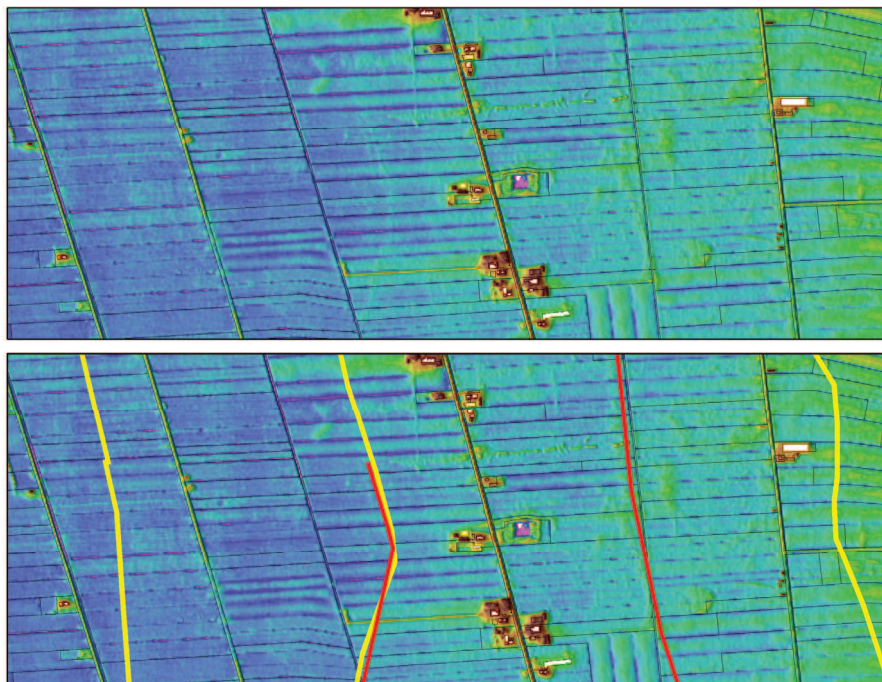
⁷¹ Van der Aa. p. 733.

⁷² Van der Aa. p. 731.

⁷³ Waarnemingen 407183, 12489, 18678, 22190, 13801, 32654, 12482, 33985, 13788, 22190 en AMK-terreinen 1365, 1366, 1367 en 1568.

Figuur 4.9 De ligging van bewoningsassen en oude kerken volgens landmeter Gijsbert Sasse in 1635 (natekening door Van der Schrier, 1977; jaartallen volgens De Wolde, 1991 en Vervloet & Bording, 1985).

Figuur 4.10 Structuren van oude leidijken al dan niet met oude bewoningsas zijn zichtbaar op het AHN. De bovenste figuur laat alleen het AHN zien, terwijl in de onderste figuur de ligging van mogelijke leidijken / bewoningsassen is ingetekend. De gele lijnen geven bewoningsassen aan zoals die zijn weergegeven op een kaart van Vervloet en Bording (1985) en de rode lijnen zijn geïdentificeerd op basis van het AHN.

Ijhorst

Ijhorst is een dorpje dat voor het eerst schriftelijk wordt genoemd in 1176.⁷⁴ De naam Ijhorst is waarschijnlijk afkomstig van 'iwe' (boomsoort) en 'horst' (hoogte). Van der Aa schrijft omstreeks 1845: *'Het is van ouds in 16 regelmatige hoeven of volle erven, langs het riviertje de Reest...aangelegd'*.⁷⁵ Het dorp telt dan 540 inwoners verdeeld over 75 huizen die hun bestaan vinden in de akkerbouw en veeteelt. De huidige kerk van Ijhorst dateert uit 1823 (Fig. 4.11).

Bij Ijhorst lag de havezate De Pol. De oudste vermelding dateert uit 1394 waarbij het huis onder de naam Espers wordt genoemd.⁷⁶ Het terrein waar de resten van De Pol verwacht worden, is aangemerkt als terrein van hoge archeologische waarde (AMK-nr. 13280).

Figuur 4.11 De kerk van Ijhorst uit 1823.⁷⁷

Lankhorst

Het dorp Lankhorst ligt iets ten oosten van Ijhorst en schijnt ook jonger te zijn. Zo wordt het jaartal 1283 genoemd.⁷⁸ De betekenis van Lankhorst is waarschijnlijk 'lange hoogte'. Evenals Ijhorst ligt Lankhorst aan het riviertje de Reest. Beide dorpen worden vaak in één adem genoemd en hebben zelfs één dorpsraad.

Punthorst

Het gebied waar buurtschap Punthorst deel van uitmaakt, werd in het verleden ook wel 'Puntlanden' genoemd. Men dankt deze benaming aan de punt waarin enkele landerijen samenkwamen. Veel inwoners hadden er van oudsher een eigen perceel voor het winnen van turf. Tijdens de crisis van de jaren dertig van de twintigste eeuw werd, in kader van de werkverschaffing, met de hand het hoogveengebied ontgonnen.

⁷⁴ 218 x Overijssel. p. 386.

⁷⁵ Van der Aa. p. 71.

⁷⁶ Gevers en Mensema, 1997

⁷⁷ Stenvert e.a., 1998.

⁷⁸ 218 x Overijssel. p. 386.

Na deze ruilverkaveling werd in het gebied ook een nieuwe dorpskern aangelegd, die de naam Punthorst kreeg.

Vervolgens werd Punthorst, waarvan de naam niet nieuw was omdat deze in 1835 ook al voorkwam, bij de gemeente Staphorst gevoegd.⁷⁹ Tegelijkertijd werd een bosgebied aangelegd (Boswachterij Staphorst), bedoeld als houtvoorziening. Deze aanleg was feitelijk noodgedwongen, omdat de grond niet de van voldoende kwaliteit was om er gewassen op te telen.

4.8.3 Overige bebouwing

Rouveener- of Bisschopsschans

De vele gronden van de gemeente Staphorst waren in het verleden dras en moerassig en daardoor uitermate geschikt voor inundatie. Vanuit militair oogpunt zag men al vroeg de belangrijkheid van dit gebied in, zodat op de grens van dit gebied, de weg of pas door Rouveen en Staphorst, een defensieve linie ontstond die goed onderhouden werd.⁸⁰ De pas is bekend geworden door de mars van Prins Maurits op 16 juni 1591 van Zwolle naar Meppel. In 1665 werd door oorlogsdreiging vanuit Duitsland besloten ten oosten van de pas een versterking aan te brengen in de vorm van een *retranchement*.⁸¹ Dit verdedigingswerk werd in 1668 omgebouwd tot een fort (zie figuur 4.12) dat tijdens het uitbreken van de Franse oorlog in 1672 nog niet gereed was. De gracht van de schans had een gemiddelde diepte van circa 1,3 meter. De bovenzijde van de gracht had een maximale breedte van circa 12,5 meter. Omstreeks 1690 waren er geen manschappen meer op het fort aanwezig en hoewel Menno van Coehoorn plannen had het vervallen fort te herstellen, zou het daar niet meer van komen en raakte het fort in de vergetelheid.

De heer Gerrit-Willem van Marle, eigenaar van het buurtschap Lichtmis, eigende zich het fort toe en begon met het slechten daarvan teneinde meer land te verkrijgen. Door het huwelijk met zijn dochter kwam ene Willem-Jan van Dedem in het bezit van het fort. Dit kwam hem goed uit, omdat hij reeds van plan was de vaart, later naar hem vernoemd, te laten graven. Na 1811, bij de invoering van de Franse administratie, werd het gesloopte fort genoteerd onder de naam *Friesche Kaa of Rouveener- of Bisschopsschans*.⁸² In het midden van de negentiende eeuw besloot men de bovengrondse delen van de schans geheel te egaliseren met het landschap. Het waterschap heeft in 2007 de schans gereconstrueerd. Het terrein van de schans heeft de status 'terrein van hoge archeologische waarde'.⁸³ Vanwege de diepte van de met een schans samenhangende sporen (bv. grachten) is de kans groot dat deze sporen nog aanwezig zijn, ondanks de eerdere egalisatie.

⁷⁹ 218 x Overijssel. p. 388.

⁸⁰ Lange, J. de. P. 160.

⁸¹ Lange, J. de. P. 163.

⁸² Lange, J. de. P. 181.

⁸³ AMK terrein 13608.

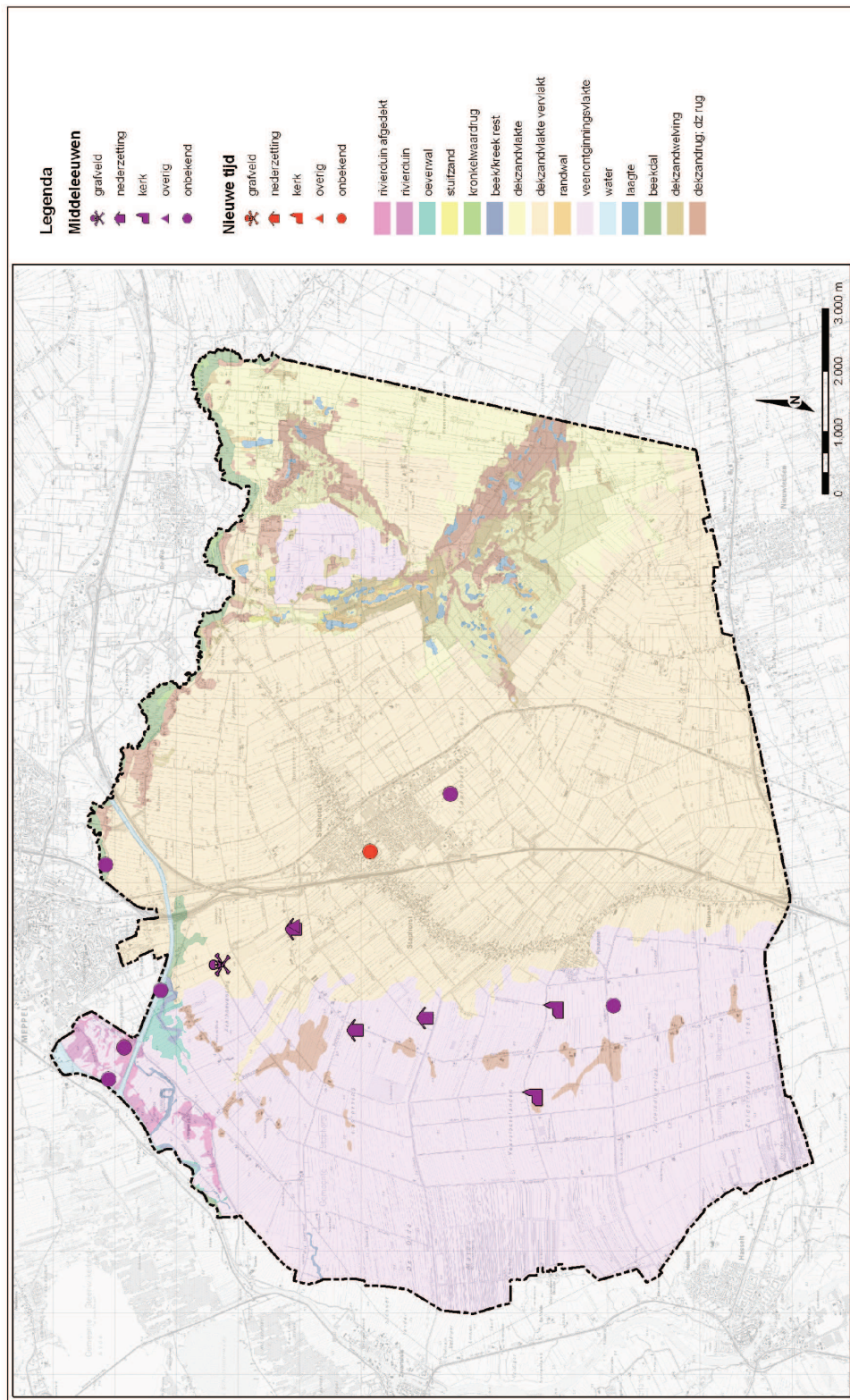

Figuur 4.12 Schans ten oosten van De Lichtmis op een kaart (noorden boven) uit de Hottinger-atlas 1773-1794.⁸⁴

4.8.4 Archeologische vondstlocaties

In ARCHIS staan diverse vondstlocaties uit de late middeleeuwen en/of nieuwe tijd geregistreerd. Het betreft met name de historische kerklocaties van verlaten bewoningslinten. Daarnaast betreft het enkele losse vondstlocaties (figuur 4.13).

⁸⁴ Versfelt 2003.

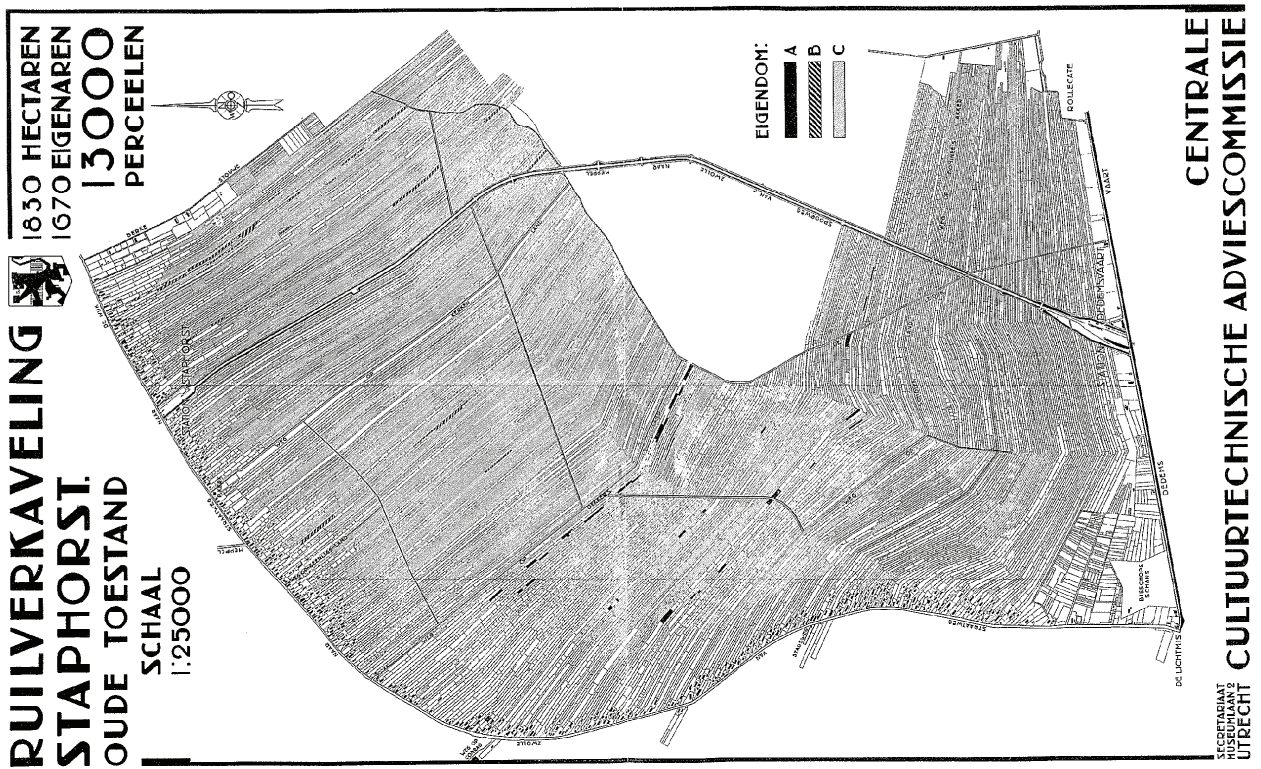
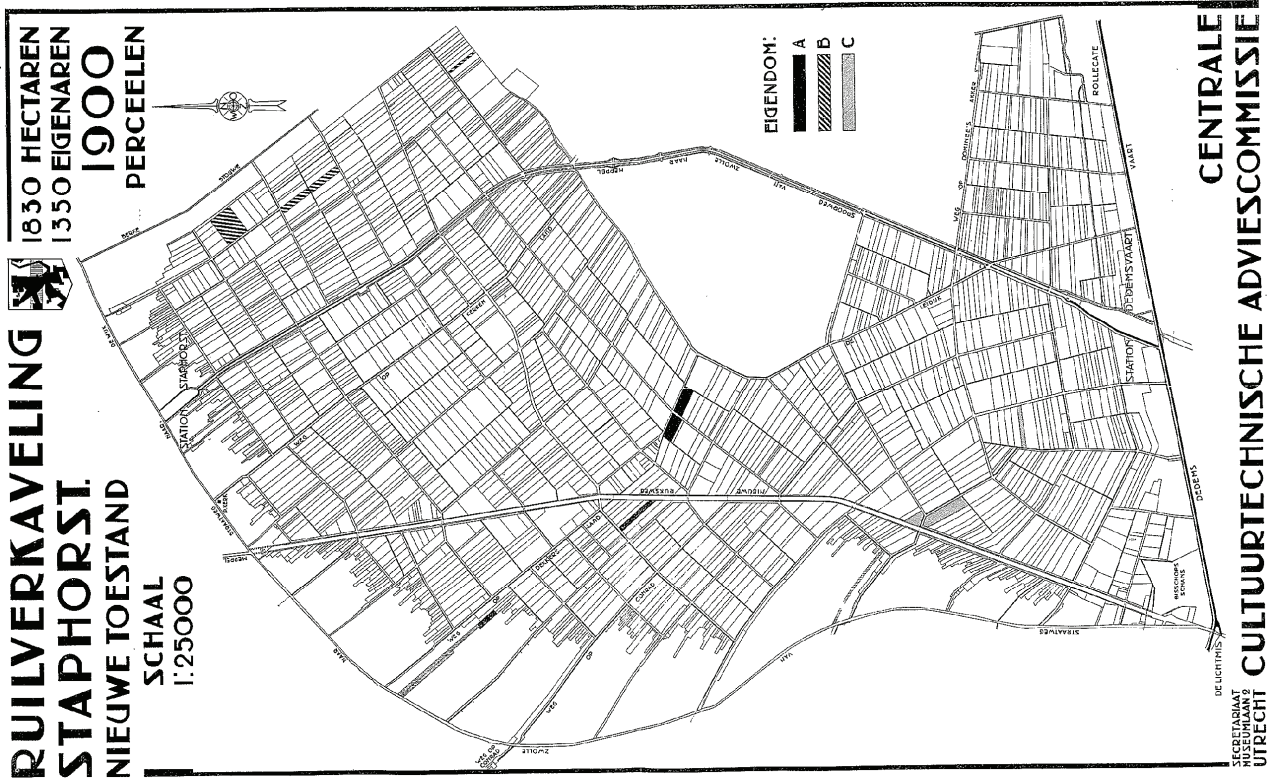

Figuur 4.13 De vondstlocaties uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd.

4.8.5 Bodemvervalsingen

In de loop van de tijd heeft de mens diverse ingrepen in het natuurlijke landschap uitgevoerd. Deze ingrepen gaan veelal gepaard met bodemvervalsingen, waardoor eventuele archeologische resten verstoord raken. Dit geldt met name voor de periode van vroege veenontginningen en voor de negentiende en twintigste eeuw, toen bij de grootschalige ontginningen de bodem diep is verstoord door cultuurtechnische

maatregelen. Ook de ruilverkavelingsprojecten in de tweede helft van de twintigste eeuw hebben naar verwachting veel schade toegebracht aan de archeologische resten vanwege de doorgevoerde cultuurtechnische maatregelen (diepwoelen etc.). Zo is bij de ruilverkaveling van Staphorst het oorspronkelijke aantal van 13.000 percelen teruggebracht tot slechts 1900 percelen (figuur 4.13). Aangezien in dit gebied nauwelijks of geen veen aanwezig is, zal het graven van de vele sloten in de periode voor de ruilverkaveling reeds schade hebben toegebracht aan eventuele archeologische resten van voor de ontginning. Ook eventuele nieuwe bij de ruilverkaveling aangelegde sloten zullen dergelijke bodemverstoringen hebben veroorzaakt.

Figuur 4.14 Het verkavelingspatroon vóór (onder, links) en de geplande situatie na (boven, rechts) de ruilverkaveling van Staphorst in de jaren '30 van de twintigste eeuw (Van den Bergh, 2004)

